

KAREN ENGELMANN

HET STOCKHOLM OCTAVO

Vertaald uit het Engels door
Saskia Peterzon-Kotte

ORLANDO
uitgevers

© 2012 Karen Engelman

Nederlandse vertaling © 2013 Orlando uitgevers, Utrecht,

een onderdeel van De Arbeiderspers/AW Bruna Uitgevers

Vertaald uit het Engels door Saskia Peterzon-Kotte

Oorspronkelijke titel *The Stockholm Octavo*

Oorspronkelijke uitgever Ecco, an imprint of Harper Collins Publishers, USA

De liedjes van Carl Michael Bellman zijn gekozen uit *Fredman's Epistles & Songs – A Selection in English with a Short Introduction* van Paul Britten Austin en worden gebruikt met toestemming van Proprius Förlag AB, Stockholm, Zweden.

De illustraties van het omslag en de speelkaarten komen uit *Charta lusoria*, 1588, van Jost Amman. Ze worden gebruikt met toestemming van Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University, behalve de Under Knave of Books Card, die wordt gebruikt met toestemming van de Herzog August Bibliothek: UH 20 Wolfenbüttel, Duitsland.

Oorspronkelijk omslagontwerp Alasdair Oliver

Bewerking Nederlands omslag b'IJ Barbara

Foto auteur © Audrey S. Bernstein

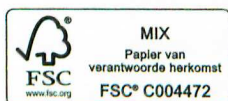
Typografie Pre Press Media Groep, Zeist

Druk- en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 229 6201 5

NUR 302

www.orlandouitgevers.nl/www.leescluborlando.nl

1771 Kroonprins Gustaaf verneemt tijdens een bezoek aan de Parijse Opera dat zijn vader is overleden.

1788 Gustaaf richt het Koninklijk Dramatheater van Zweden op.

Rusland wordt de oorlog verklaard.

1772 Gustaaf III wordt gekroond tot koning van Zweden en Finland. Hij beraamt een coup d'état tegen de heersende aristocratie.

1786 De Zweedse Academie wordt door Gustaaf gesticht.

1782 Gustaaf opent de Koninklijke Opera in een nieuw operagebouw in Stockholm.

1777 Gustaaf ontmoet zijn nicht Catharina, keizerin van Rusland, die Zweden als mogelijke uitbreiding van haar rijk ziet.

1789 De Wet op de Eenheid en Veiligheid wordt aangenomen, waarmee de gewone burger ongekende rechten krijgt en er vrijwel absolute macht aan de koning wordt toegekend. De rivaliserende patriotten, gesteund door hertog Karel, de jongere broer van de koning, keren zich tegen Gustaaf. Negentien van hun leiders worden gevangengenomen.

1770

1780

1770 De Franse kroonprins Lodewijk August trouwt met Marie-Antoinette van Oostenrijk.

1784 De Franse koning en koningin verwelkomen Gustaaf III aan hun hof. Graaf Axel von Fersen maakt deel uit van het gevolg.

1774 Graaf Axel von Fersen van Zweden ontmoet dauphine Marie-Antoinette op een gemaskerd bal in Parijs. Het gerucht gaat dat ze geliefden worden.

Lodewijk XVI wordt gekroond tot koning van Frankrijk.

1789 De Staten-Generaal worden opgevolgd door de Nationale Assemblée. De Verklaring van de Rechten van de Mens wordt aanvaard.

Bestorming van de Bastille

Versailles wordt bestormd door een menigte Parijse vrouwen. De koning en koningin nemen hun intrek in het Tuilerieën paleis in Parijs.

Februari Uit angst voor het verbreiden van de revolutie verbiedt Gustaaf nieuws over Frankrijk in de Zweedse pers.

Gustaaf beraamt plannen voor gewapende interventie in Frankrijk met vereende Europese krachten. Hij is van plan zelf het leger te leiden.

Augustus Gustaaf III wordt tot overwinnaar uitgeroepen in de oorlog tegen Rusland, ten koste van veertigduizend levens en 23 miljoen riksdalers. Zweden is bijna bankroet.

Juni Gustaaf reist naar Aix-la-Chapelle om de vluchtende koning en koningin van Frankrijk te groeten. Als zijn plan mislukt, smeedt hij nieuwe interventieplannen.

1790

1791

December Gustaaf stelt voor 1792 een parlement in om de financiële crisis van het land te bezweren. Hij heeft plannen om de regering verder te moderniseren.

Februari Het parlement leidt tot een politieke triomf voor Gustaaf, waardoor de patriottische oppositie wordt aangewakkerd.

Maart Gustaaf III wordt op 16 maart 1792 tijdens een gemaskerd bal in de Opera van Stockholm in zijn rug geschoten.

1792

Juni De Franse koninklijke familie probeert te vluchten. Graaf Axel von Fersen ment de koets het eerste deel van de dag. Ze worden in Varennes onderschept.

Augustus Oostenrijk en Pruisen pleiten voor interventie voor het behoud van de Franse monarchie, mits de grote Europese machten het daarmee eens zijn.

September Lodewijk XVI accepteert formeel de nieuwe Franse Constitutie. Frankrijk wordt een constitutionele monarchie.

Februari Graaf Axel von Fersen bezoekt in het geheim de Tuilerieën met plannen voor een nieuwe ontsnapping.

Lodewijk XVI weigert.

April De Franse Assemblee verklaart Oostenrijk de oorlog.

De guillotine wordt geïntroduceerd.

Menigten vallen de Tuilerieën aan. De koning en koningin worden gevangengenomen in de Tempeltoren.

September Twaalfhonderd gevangenen worden zonder pardon geëxecuteerd (septembermoorden).

December Lodewijk XVI wordt berecht als 'burger Capet' en wordt met een nipte meerderheid van stemmen ter dood veroordeeld. Hij wordt in januari 1793 geëxecuteerd.

PERSONAGES

EMIL LARSSON: Een ongetrouwde *Sekretaire* bij het douane- en accijnskantoor in Stockholm (de Stad)

MEVROUW SOFIA MUS: De eigenares van een speellokaal in de Minderbroederssteeg, waar ze ook het beroep van kaartlegster en waarzegster uitoefent

KONING GUSTAAF III: Heerser over Zweden sinds 1771. Cliënt en vriend van mevrouw Mus

HERTOG KAREL: Jongere broer van Gustaaf en sympathisant van de patriotten, een groep tegenstanders van Gustaaf

GENERAAL CARL PECHLIN: Sinds jaar en dag vijand van Gustaaf III en leider van de patriotten

DE UZANNE: Barones Kristina Elizabet Louisa Uzanne; waaierverzamelaarster, lerares, voorstandster van de aristocratie en van hertog Karel

CARLOTTA VINGSTRÖM: Begerenswaardige dochter van een rijke wijnkoopman en protegee van De Uzanne

KAPITEIN HINKEN: Een smokkelaar

JOHANNA BLOEM (GEBOREN JOHANNA GRIJS): Aspirant-*apothicaire* die naar de Stad is gevluht

MEESTER FREDRIK LIND: De uitmuntende kalligraaf van de Stad

CHRISTIAN NORDÉN: Een Zweedse waaiermaker, in Frankrijk opgeleid, gevlucht uit het revolutionaire Parijs

MARGOT NORDÉN: Christian Nordéns in Frankrijk geboren echtgenote

LARS NORDÉN: Christian Nordéns jongere broer

ANNA MARIA PLOMGREN: Een oorlogsweduwe

en

STADSBEWONERS IN ALLE SOORTEN EN MATEN

Het Stockholm Octavo

Het Stockholm octavo zal nooit in officiële documenten verschijnen; kaartleggingen vormen nu eenmaal geen archiefmateriaal en bovendien waren de voornaamste deelnemers kaartspelers, handelslieden en vrouwen – zelden het aandachtspunt van geleerden. Dat maakt het octavo echter niet minder belangwekkend, vandaar deze aantekeningen. Ik heb het verhaal gereconstrueerd aan de hand van herinnerde fragmenten; grotendeels ter meerdere eer en glorie van de memoïresschrijver zelf. Deze fragmenten worden aangevuld met informatie afkomstig van regeringsdossiers, kerkregisters, onbetrouwbare getuigen, regelrechte leugenaars en mensen die dingen ‘gezien’ hebben door de ogen van bedienden of kennissen, of in vertrouwen hebben gehoord van achter-achterneven die het uit de derde of vierde hand hebben. Een aanzienlijk deel van de bronnen probeerde rechtdoorzee te zijn omdat ze niets te verbergen hadden; en in sommige gevallen kletsten ze er vrolijk op los als de waarheid een reputatie om zeep zou helpen waarvan ze wisten dat die op bedrog gebaseerd was. Ik heb gezocht naar overlappingsen en bevestigende herhalingen en patronen, waarbij ik de waardevolle bronnen noteerde. Maar soms waren die er niet, dus een deel van mijn relaas is gebaseerd op speculatie en geruchten. Dat staat ook wel bekend als geschiedenis.

Emil Larsson

1793

DEEL EEN

ARTE ET MARTE

KUNST EN OORLOG

*Inscriptie boven de ingang van het Riddarhuset
– het Ridderhuis of het Huis van de Adel – in Stockholm*

Hoofdstuk een

STOCKHOLM – 1789

*Bronnen: E.L., politieagent X, mijnheer F, baron G***,
mevrouw M., archivaris D.B. – Riddarhuset*

STOCKHOLM WORDT HET Venetië van het noorden genoemd, en terecht. Reizigers beweren dat het net zo complex, net zo groot en net zo mysterieus is als zijn zusje in het zuiden. In het ijzige Mälarmeer en de wirwar van waterwegen van de Oostzee weerspiegelen zich grootse paleizen, strogele huizen, sierlijke bruggen en ranke skiffs waarmee de inwoners zich verplaatsen tussen de veertien eilanden waaruit de stad bestaat. Alleen waaieren deze niet uit naar een zonnig, gecultiveerd Italië, maar vormen de dichte bossen die deze glinsterende archipel omringen een blauwgroene grens vol wolven en ander wild spul, die de toegang markeert tot een eeuwenoud land en het harde boerenleven dat vlak achter de Stad ligt. Maar op de rand van het slotdecennium van de eeuw, in de laatste jaren van het verlichte koninkrijk van Zijne Majesteit koning Gustaaf III, dacht ik zelden aan het platteland of de paar ploeterende mensen die daar woonden. De Stad had veel te veel te bieden en het leven leek vol kansen.

Het klopt dat het op het eerste gezicht niet de beste tijd was. Boerderijdieren leefden vaak in de huizen, plaggendaken vermolmden tot bouwvallen en niemand kon zijn ogen sluiten voor de pokkenlittekens, de slijmhoest of de talloze andere tekenen van ziekten die de bevolking kwelden. De doodsklokken luidden elk uur, want de Dood was meer thuis in Stockholm dan in welke andere stad in Europa ook. De stank van vuil rioolwater, rottend voedsel en ongewassen lijven verstikte de lucht. Maar aan de andere kant van dit

grimmige tafereel kon men een glimp van een lichtblauw, met gouden vogels geborduurd jasje van gewaterde zijde opvangen, of het ruisen van een tafzijden avondjapon en fragmenten van Franse poëzie horen, of de geur van rozenpommade en eau de cologne opsnuiven die voorbijdreef op hetzelfde briesje dat ook een melodie van Bach, Bellman of Kraus meevoerde: de ware keurmerken van het gustaviaanse tijdperk. Van mij mocht die gouden tijd eeuwig duren.

De finale zou onvergetelijk worden, maar vrijwel iedereen ging voorbij aan het begin van het einde. Dat was niet zo verbazingwekkend; mensen verwachtten dat een revolutie gepaard ging met geweld – daar waren Amerika, het Koninkrijk der Nederlanden en Frankrijk kersverse voorbeelden van. Maar bij aanvang van onze stille revolutie op die avond in februari was het rustig in de Stad; de straten waren vrijwel verlaten en ik zat te kaarten bij mevrouw Mus.

Ik was dol op kaarten, net als iedereen in de Stad. Kaartspelletjes maakten deel uit van elke bijeenkomst, en als je niet meedeed, werd je niet beschouwd als onbeschoft, maar als dood. Mensen vermaakten zich met elk willekeurig spel dat op tafel lag, maar Boston Whist was het nationale spel. Gokken was een vak dat, eigenlijk net als prostitutie, nog net geen gilde en wapenschild had, maar wel werd erkend als een steunpilaar van de sociale constructie van de stad. Het zorgde ook voor een soort sociale corridor: mensen met wie je anders misschien nooit zou omgaan, konden zomaar tegenover je aan de kaarttafel zitten, vooral als je het toegewijde type speler was dat werd toegelaten in de goklokalen van mevrouw Sofia Mus.

Toegang tot dit etablissement was zeer gewild, want hoewel het gezelschap gemengd was – hogere en lagere klasse, dames en heren – was een persoonlijke aanbeveling vereist om binnen te komen, waarna de in Frankrijk geboren mevrouw Mus haar nieuwe gasten doorlichtte aan de hand van een systeem dat niemand echt kon doorgronden: spelniveau, charme, politiek, haar eigen occulte gevoelens. Als je niet aan haar normen voldeed, mocht je niet meer terugkomen. Mijn uitnodiging was afkomstig van de politespion op straat, met wie ik een nuttige uitwisseling van informatie en

goederen had bekokstoofd voor mijn werk bij het douane- en accijnskantoor. Het was mijn bedoeling een van de vertrouwde vaste klanten van Mus te worden en op elke mogelijke manier fortuin te maken. Zoals onze koning Gustaaf een bevroren provinciale uit-
hoek had gekozen en die had getransformeerd tot een baken van cultuur en verfijning, wilde ik opklimmen van loopjongen tot een gerespecteerde, in rode mantel gehulde Sekretaire.

Mevrouw Mus' speellokalen waren gevestigd op de tweede verdieping van een oud trapgevelhuis op nummer 35 van de Minderbroederssteeg, dat was geschilderd in het typische geel van de Stad. We kwamen vanaf de straat door een gewelfde stenen poort waarin een waakzaam gezicht in de sluitsteen was uitgesneden. Klanten beweerden dat de ogen bewogen, maar toen ik er was, bewoog er helemaal niets, behalve dan een flinke hoeveelheid geld uit en naar mijn zak. Ik geef toe dat mijn maag die eerste avond van tevoren flink in opstand was gekomen, maar toen we eenmaal de stenen wenteltrap op waren geklommen en de foyer binnenstapten, voelde ik me volkomen op mijn gemak. De sfeer was hartelijk en gezellig, met een overvloed aan kaarslicht en gemakkelijke stoelen. De spion introduceerde me keurig bij mevrouw Mus en een dienstertje gaf me een glas brandy van een dienblad. Tapijten dempten het geluid en de ramen waren behangen met nachtzwart damast om de kamers op elk tijdstip duister te houden. Deze stemming paste zowel bij de gokkers die de tafels bezetten als de zoekers die wachtten op een consult, want in een privévertrek boven aan een nauwe trap vervulde mevrouw Mus ook de rol van waarzegster. Er werd gezegd dat ze raadgeefster van koning Gustaaf was; hoe het ook zij, haar tweeledige vaardigheden met de kaarten bezorgden haar een aardig inkomen en gaven haar exclusieve gokgezelschap een extra prettig gevoel.

De spion vond een tafel en een derde speler, een kennis van hem, en ik was op zoek naar een gemakkelijke vierde toen er een grijnzende man met zwarte tanden aan kwam, die iets in het oor van de spion fluisterde en daarmee een glimlach op diens gewoonlijk stoïcijnse gezicht wist te toveren. Ik ging zitten, nam een spel

kaarten uit een kistje waar er twee in zaten, en tikte het tot een nette stapel.

‘Goed nieuws?’ vroeg ik.

‘Wie weet, het is maar hoe je het bekijkt,’ antwoordde de man.

De spion ging zitten en klopte op de stoel naast hem. ‘U behoort toch tot de voorstanders van de koning, mijnheer Larsson?’

Ik knikte; ik was een fervent royalist, evenals mevrouw Mus, te oordelen naar de portretten van Gustaaf en Lodewijk XVI van Frankrijk die in de foyer hingen.

De man stak zijn hand uit, zei zijn naam – die ik meteen weer vergat – en schoof zijn stoel dicht bij de tafel.

‘Het Huis van de Adel is gevechtsklaar. Koning Gustaaf heeft twintig patriottenleiders gevangengenomen. Generaal Pechlin, de oude Von Fersen, en zelfs Henrik Uzanne.’

‘Dan hebben ze zeker eindelijk eens iets gedenkwaardigs gedaan,’ zei ik, terwijl ik de kaarten schudde.

‘Het gaat om wat ze níét gedaan hebben, mijnheer Larsson.’ De man met de weerzinwekkende glimlach boog zich voorover en stak zijn hand op om me tot stilte te manen. ‘De adel heeft geweigerd de Wet op de Eenheid en Veiligheid van de koning te ondertekenen. Ze werden witheet bij de gedachte dat gewone stervelingen de rechten en privileges zouden krijgen die waren voorbehouden aan de aristocratie. Gustaafs *coup d’état* hield hen tegen voordat hun onvrede zou worden verbreid en deze verlichte wetgeving in de kiem gesmoord zou kunnen worden. De drie lagere standen hebben getekend. Gustaaf heeft getekend. Het voorstel is nu een wet.’

Ik hield de kaarten even stil en keek hoe de andere drie mannen het beeld van dit nieuwe Zweden aan hun geestesoog voorbij zagen trekken.

‘Dat soort daden leidt elders tot bloedige opstanden,’ zei de spion eerbiedig. ‘Gustaaf heeft die dreiging met een pennenstreek uitgeschakeld.’

‘Uitgeschakeld?’ vroeg de derde speler, en hij dronk zijn glas leeg. ‘De adel zal zich verenigen en met geweld reageren, net zoals

ze dat in '43 deden, en net zoals ze dat overal doen. Klaar ben je met de eenheid van die wet.'

'En hoe zit het met die veiligheid?' vroeg ik. Niemand zei iets, dus hield ik de kaarten maar omhoog. 'Boston?'

Mevrouw Mus, die aandachtig naar het gesprek had geluisterd, knikte me goedkeurend toe; ze wilde het onderwerp politiek duidelijk van tafel hebben. Ik verdeelde de kaarten in vier stapeltjes en legde ze met hun witte achterkant op het groene tafelblad.

'Is de broer van de koning ook gevangengenomen?' vroeg de spion, nieuwsgierig naar een van zijn voornaamste doelwitten. 'Karel is sinds kort de facto de leider van de patriotten.'

'Hertog Karel een leider?' De man trok een grimas. 'Hertog Karel wisselt net zo vaak van loyaliteit als van vrouw. Gustaaf kan maar niet geloven dat Karel een complot zou beramen tegen de troon, en om dat te bewijzen bevoorrecht hij hem – hij heeft zijn lieve broertje benoemd tot militaire gouverneur van Stockholm.'

'Nou, dan zullen we vanavond allemaal beter slapen,' zei ik, en ik maakte een waaier van mijn kaarten. 'Maar nu moeten jullie inzetten.' De conversatie stokte. Het enige wat je hoorde was het schuiven en ritselen van speelkaarten, het rinkelen van muntjes en het knisperen van bankbiljetten. Ik deed het die avond extreem goed aan de tafels, want gokken was een talent dat ik polijstte. De spion deed het ook goed, want het was in mevrouw Mus' belang om de politie te polijsten – al snapte ik niet hoe ze het spel stuurde, want hij was niet echt een uitblinker.

Toen de klok in de buurt van de drie kwam, stond ik op om mijn benen te strekken, en mevrouw Mus liep naar me toe en nam mijn hand in haar beide handen. Ze was niet bepaald de jongste meer en ging eenvoudig gekleed, maar in het zachte schijnsel van het kaarslicht en door de waas van alcohol heen schitterde haar vroegere uitstraling. Mevrouw Mus hield haar adem in en liet haar lange, slanke vinger langs een lijn op mijn handpalm glijden. Haar handen waren koel en zacht en leken boven mijn hand te zweven en die tegelijkertijd te omvatten. Het enige wat ik op dat moment kon bedenken, was dat ze een uitstekende zakkenroller zou zijn,

maar ze was niet voornemens om iets te verdonkeremanen – ik controleerde later mijn zakken – en haar blik was warm en kalm.

‘Mijnheer Larsson, u bent voor de kaarten geboren, en hier in mijn vertrekken zult u er uw voordeel mee kunnen doen. Ik denk dat we nog vele spelletjes voor de boeg hebben.’

De warmte van die triomf kroop van top tot teen door me heen, en ik weet nog dat ik haar handen naar mijn lippen bracht om onze verbondenheid met een kus te bezegelen.

Die kaartavond luidde het begin in van twee jaar uitzonderlijk veel geluk aan de speeltafels, en leidde me mettertijd naar het octavo, een aan mevrouw Mus voorbehouden vorm van waarzeggerij, waarvoor ze een achttal kaarten koos uit een oud, mysterieus kaartspel dat verschilt van elk ander dat ik ooit gezien heb. In tegenstelling tot de vage kronkels van de zigeunerinnen op het marktplein werd haar exacte methode geïnspireerd door haar visioenen en wees ze acht mensen aan die een gebeurtenis teweeg zouden brengen die in een visioen tot haar kwam; een gebeurtenis die een transformatie zou inleiden, een wedergeboorte voor de zoeker. Natuurlijk impliceert een wedergeboorte ook een dood, maar daarover werd nimmer gerept wanneer de kaarten gelegd werden.

De avond eindigde met een reeks dronkenmanstoosten: op koning Gustaaf, op Zweden en op de stad waarvan ik hield. ‘Op de Stad,’ zei mevrouw Mus, en ze tikte haar glas klinkend tegen dat van mij, waarbij de amberkleurige vloeistof op mijn hand spatte.

‘Op Stockholm,’ antwoordde ik met een stem die dik was van emotie. ‘En op het gustaviaanse tijdperk.’